

SIMONFFY ZSUZSA

Múlt és emlékezet az inuit kultúra tükrében

„Hogy hány idegen kultúrát vagyunk képesek alaposan megismerni? Csak nagyon keveset. Viszont egyik esetben sem feltétele a megismerésnek, hogy ott is szülessünk.”¹

Kanada kulturális sokszínűsége napjainkra már-már teljesen közhelyszámba megy, ám ne feledjük, hogy a többnyelvűségen túlmenően egyfelől a migrációs folyamatok, másrészt az őslakosság masszív jelenlétvőségének számba vétele során sokkal árnyaltabb kép alakulhat ki a közember számára éppúgy, mint a kutató számára. Az alábbi néhány gondolat sor ehhez az árnyaltabb megközelítéshez kíván a maga szerény módján hozzájárulni. A kultúratudományok emlékezetdiskurzusába illeszkedve jelen írás a jeges észak Nunavut és Nunavik területén élő természeti népcsoportjának, az inuit közösség kollektív emlékezetének néhány jellemzőjét igyekszik felvázolni. Pontosabban arra a kérdésre próbál válaszolni, vajon hogyan emlékeznek az inuitok saját múltjukra. Az alapvető hipotézis felállításában elsősorban a rokonsági kapcsolatra vonatkozó antropológiai eredményekre támaszkodhatunk: a leszármazás értelmében vett egymásutánosság nem lineáris vonalvezetésnek vagy időbeli egymásra következőségnek felel meg, hanem jóval inkább olyan térrel reprezentálható, mely bármilyen irányból átszelhető, bejárható illetve birtokba vehető.

Kollektív emlékezet

Előjáróban szeretnénk leszögezni, hogy akár a hozzánk közeli, akár a tőlünk távoli idegen kultúrákat vesszük, akár történész, szociológus, etnográfus vagy antropológus szemmel tekintjük is, csakis indirekt módon, azaz diskurzusokon és szövegeken keresztül férhetünk hozzájuk, még akkor is, ha terepmunkát végzünk.

Az emlékezet azért kaphat kitüntetett szerepet vizsgálódásainkban, mert lényegében szóbeliségen alapuló kultúráról lévén szó, rajta keresztül betekintést nyerhetünk arra nézve, hogy az inuitok miként konstruálják identitásukat. Ebben a kontextusban számukra az emlékezés nem egyszerűen csak eszköznek tekinthető, mely a múlt realitásainak visszaadását és megőrzését szolgálná, hanem olyan megismerési forma², melynek tartalma állandóan újra és újra értelmeződik a különféle emocionális állapotban lévő és az állandóan változó körülményeknek kitett közösségi tagok számára. A változás ténye azonban jóval inkább kézzel fogható a rokonsági kapcsolatok területén belül, ugyanis a társadalmi berendezkedés hagyományos formája, a család folyamatos újjászerveződésre kényszerül akár belső, akár bizonyos külső tényezők miatt is, melyek a túlélést veszélyeztetik ebben a zord sarkvidéki övezetben, s ezzel annak instabil helyzetét idézik elő.

¹ TODOROV T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, 1989, Paris, Éditions du Seuil, 509.

² SEARLES E., *Noms, récits et mémoire au Nunavut*, *Anthropologie et Sociétés*, 26, 2–3, 2002, 179–191.

Időfelfogás

Az inuitok számára a múltra való emlékezés módját alapvetően meghatározza az időről való felfogásuk. Ennek tanulmányozásához a külső szemlélőnek nem áll rendelkezésére más, mint a szóbeli hagyomány különféle megnyilvánulási formái. Ezek akár emlékezhelyekként is funkcionálhatnak.³

Az elbeszélő műfajok közül a mítoszok és az élettörténetek, továbbá ezen kívül is a névutódlás és a helynevek szolgálhatnak forrásként a kollektív emlékezet néhány jellegzetes aspektusának felvázolásában.⁴

Az idő reprezentációja nem mondható kronologikusnak, ennek következtében az inuitok emlékezete nem is genealogikus jellegű. A nyugati kultúrához képest, mely a genealogikus emlékezetet tünteti ki, az inuitok nem ismerik az ősök, illetve a hősök kultuszát. Ez egyúttal a leszármazási rend irreleváns voltával is teljesen összhangban van.

Mitikus elbeszélések tanulsága

Az inuit mítoszok helyének kijelölésében régóta tartja magát az a nézet, hogy azok az emlékezet eszközei. Akárhogy is vélekedjünk erről, kétségtelen, hogy ezen elbeszéléseknek alapján az emlékezet működésének mechanizmusait fel tudjuk tártani. Azonban nem elhanyagolható az a momentum sem, hogy tanulmányozásuk során meggyőződhetünk a leszármazási rend teljes hiányáról is. Nem a személyeket, hanem a személyektől mintegy függetlenedett tetteket és cselekedeteket övezi tisztelet. Az emlékezet szelektív voltának illusztrálására a legjobb példa az, ahogyan egy inuit bölcs elmeséli a Genézis egy részletét. A szelekció következtében az emlékezés nem adhatja vissza egy az egyben a szóban forgó története tárgyát. Az elmesélő számára ismert elemek újjászerveződést indukálnak, s olyan átalakításokat vonnak maguk után, melyek eredményeként az egymással össze nem egyeztethető elemek kiesnek a rostán. A tetten érhető módosítások nyilván az értelmezésnek tudhatók be, ám ennek köszönhetően a bölcsök tudásának megfelelő jelenkori kozmológia alapvető aspektusait is érvényre juttatják: a fény és a teremtő szó pozitív szerepén túlmutatva az emberi és állati világ egyenrangú mivoltát is, ahol semmiféle hierarchizáltságnak sincs helye. Egyébként az inuitok történelmi diskurzusában is nyomon követhető a mítoszra jellemző gondolkodásmód.⁵

Tehát ami az ősöket illeti, nem találunk konkrét értékhozzárendelésre utaló jeleket. Ha szóba is jöhetnek az elődök, csupán annyiban, amennyiben a viselkedést szabályozó elveket ők állították fel. Pontosabban csak akkor kerülnek előtérbe, amikor az általuk felállított szabályokat megsértik. A be nem tartott szabályok szerencsétlen következményei emlékeztetnek az ősökre, így csak indirekt módon, hiányukkal lehetnek jelen.

³ Ennek kifejtését ld. SIMONFFY Zs., *Le savoir de l'autre comme lieu de mémoire chez les Inuit = Lieu et mémoire au Canada: perspectives globales*, PALUSZKIEWICZ-MISIAECZEK M., RECYŃSKA A. et ŚPIEWAK A. (dir.), Polska Akademia, Umiejętności, Kraków, 2005, 501–509.

⁴ Claude Meillassoux, francia antropológus számára a mesék jelentették azt a diskurzust, melynek alapján a rokonságnak az inuit közösségre jellemző belső koncepcióját fel tudta állítani. Ennek megfelelően a társadalmi ideál számukra egy hagyományos értelemben vett kisebb sejthez, családhoz vagy életközösséghez való tartozás, mely aztán a faluközösségbe integrálódik. MEILLASSOUX C., *La parenté inuit est-elle sensible à la conception matérialiste de l'histoire?*, *L'Ethnographie* XC (1), 115, 1994, 115–145.

⁵ LAUGRAND F., *Le mythe comme instrument de mémoire. Remémoration et interprétation d'un extrait de la Genèse par un aîné inuit de la Terre de Baffin*, *Études Inuit Studies*, 23, 1–2, 1999, 91–116.

Az ősök hódolatának hiánya nyilvánul meg közvetett módon számos társadalmi gyakorlatban is. A házassági kötelék laza mivolta a női házastárs lecserélhetőségén keresztül, a nemek megfordíthatósága, az örökbefogadás, mind azt mutatja, hogy a biológiai értelemben vett vérrokonsági kapcsolatoknak nyoma sincs. A rokonsági kapcsolatok konstitutív eleme az egy és ugyanazon fedél alatti együttélés, s az ennek megfelelő terminus a *nuatkattait* (társ)⁶. Világossá válik tehát, hogy a társadalmi relációk illetően meghatározottsága miatt nem kedvez az emlékezet számára a múlt genealogikus felderítésének. A tény, hogy társadalmi berendezkedésük nem vérrokonságon, hanem az együttműködésen alapul, nyelvészeti úton is alátámasztható, ugyanis az *unokatestvér* és *sógor* szavaknak megfelelő inuktív lexikai egységek jelentésében kimutatható az *együttélés* kikristályosodott nézőpontja. De ha csak a szülésnek a közösségben betöltött helyét vesszük, abból is kiderül, hogy mivel nem jelent semmiféle kötelezettséget az újszülött megtartására nézve, a genetikai értelemben vett apaság vagy anyaság értelmét veszti. A szülők dönthetnek a gyermek befogadása mellett vagy ellen, s ez a választási lehetőség gátat vet a lezármazás genealogikus felfogásának. A következő inuit bölcs mondásban nagyon jól tükröződik, hogy a szülőkhöz mennyire nem társítható az örökség illetve átörökítés képzelete: „A földet nem a szüleink hagyják ránk örökölni, azt a gyerekeinktől kérjük kölcsön”.

Élettörténetek tanulsága

Láttuk, hogy a rokonsági kapcsolatoknak a genealógiától idegen természete milyen szorosan összefügg az idő nem lineáris ábrázolásával. Az élettörténet, a bölcsék egyik kedvelt műfaja kitűnő lehetőséget nyújt a kronológia teljes kirekesztésének megfigyelésére, mely az emlékezet egyik alappillére lesz. Ezen a ponton érdemes felidézni egy esetet, melyben a kirekesztés egyértelműen tetten érhető. Mielőtt még belefogna saját életének elbeszélésébe, a mesélő – mintegy saját elbeszélésének módjára reflektálva – emlékeztet arra, hogy ahogyan a Bibliában sem szekvenciális elrendezés alapján követik egymást a dolgok, hasonlóképpen a saját elbeszélésében sem lesz ez így.⁷

A kronológia irreleváns voltából következik, hogy nincsenek használatban pontos dátumok sem, csupán megközelítő megjelölések. A megtörtént esemény objektív és szekvenciális történelmi, illetve akció idejével szemben az emlékezés ideje, a bölcsék számára az emocionális előhívás ideje. Legyen az egy tárgy, vagy név, vagy akár egy hang, támpontot jelenthetnek az emlékezet számára abban, hogy az átélhetőségen túlmutatva mit emeljen át a jelenbe. Ennek alapján az áthagyományozódás sem alapulhat szeriális emlékezeten, hiszen azt nem támogatja az ősökre irányuló valorizációs mozzanat. Az ismeretek felhalmozódásában az egymásra következő sorrendiség helyébe a diszkontinuitásában aktiválódott részleges emlékezetek töredékessége lép. Az élettörténetek elbeszélése az emlékezet életrajzi indíttatására utal ugyan, de mivel relacionális szemléletet takar, nem is követheti a lineáris mintát.

A névadás tanulsága

Ha a javak öröklése nem is jellemző az inuit közösségre, a névadás intézményén belül az átörökítés némi teret kap, s ezzel közelebb visz bennünket az emlékezet árnyaltabb leírásához. A reinkarnációs folyamatban test és lélek kapcsolatát tekintve ugyanis a különböző nevek

⁶ MEILLASSOUX *i. m.*

⁷ PITSEOLAK P. et EBER D., *People from Our Side. A Life Story with Photographs and Oral Biography*, 1993, Montreal, McGill-Queen's University Press, 66.

(*atiit*)⁸ révén különféle tulajdonságok, egészen eltérő jellemek, s következőképpen eltérő emlékezetek költöznek a testbe. A névadás, illetve megnevezés mechanizmusa az inuit kozmológia és ontológia összefonódásáról tanúskodik, hiszen a személyek létezése is kozmológiai entitásoknak köszönhető.⁹ Ennek illusztrálására álljon itt a Lukasi nevű fiú esete, aki magáévá tette azoknak a természetét, akiknek a nevét megkapta.¹⁰ Például azért fél a víztől, mert olyan valakinek a nevét kapta, aki vízbefúlt. Megörökölvén az adott személy nevét, a lelkét és ennek következtében az emlékezetét, s vele együtt annak élettörténetét is megkapta. A közösségbe való illeszkedésen túlmenően a személyiséget is biztosítja. A megnevezés elve valószínűség szerint a neveket viselőknél a szülőkkel való viszonyára alapozható, akár az együttélés, akár a csapattárs értelmében.

Ennek a hiedelemnek a következményeként a test nem térben és időben adott kitöltendő űr vázszerkezete, hanem olyan szubsztancia, mely nemcsak az egyik személyből a másikba, a holtakból az élőkbe vándorló jellemeket fogadja be, hanem emlékezetüket is, ezzel folytonosságot teremtve múlt, jelen és jövő között.

Térfelfogás

A továbbiakban azt vesszük szemügyre, hogy az időnek nem lineáris reprezentációja hogyan vezet el az emlékezet térszemléletűvé válásához, miközben a helynevek rendszere szoros összefüggésbe hozható az áthagyományozott elbeszéléseikkel is.

Helynevek tanulsága

Kétségtelen, hogy az emlékezet révén idő és tér összefonódik: az idő az eseménynek egyediséget kölcsönözve a felismerhetőséget, a tér viszont valamilyen helyhez kötve a rögzítést biztosítja. Ez leginkább a helyneveken keresztül mutatkozik meg. A névtelenségből való kiemeléssel bekerül az emlékezetbe. A helynevek éppúgy az inuitok történetét beszélik el, mint a hagyományos elbeszélések. A földjükéről szóló diskurzus viszont nem tekinthető egyúttal annak leírásának, ahogy a helynevek funkciója közel sem az eligazodást szolgálja, ugyanis az őslakosnak nincs szüksége ilyen jellegű ismeretekre. Aki ismeri azoknak a helyeknek a neveit, amelyeken keresztül viszi vándorlása, emlékezni is fog rájuk, ám ez az emlékezési aktus éppen a jelen megtapasztalásához viszi közelebb az adott helyen. A helyneveknek nincs tehát gyakorlati funkciójuk, kizárólag intellektuális szereppel ruháznak fel. Ugyanis olyan tudásról van szó, mely a megértést szolgálja. A gyakorlati tájékozódásnak a megértés felé való eltolódása lényeges adalék a tudás emlékezetben alapuló természetének alátámasztására ebben a szóbeli közösségben. Ha igaz is, hogy az emlékezet minden területszerű konstrukció velejárója, a szájhagyomány olyan szimbolikus értelemben vett gyakorlat, mely megragadhatóvá teszi a közösség emlékezetét, miközben az idő a jelen pillanatnyiségében manifesztálódik. Ezzel a megállapítással egy nyelvészeti megfigyelés is összhangban áll. A szóösszetételek valójában magyarázó parafrázi-

⁸ SALADIN D'ANGLURE B. et HANSEN K. G., *Svend Fredriksen et le chamanisme inuit, ou la circulation des noms (atiit), des âmes, (tarniit), des dons (tunijujutit) et des esprits (tuurngait)*, Études Inuit Studies, 1997, 21, 1–2, 37–73.

⁹ GUEMPLE L., *Born-Again Pagans: The Inuit Cycle of Spirits*, = MILLS A. et SLOBODIN R. (dir.), *Amerindian Rebirth: Reincarnation Beliefs Among the North American Indians and Inuit*, 1994, Toronto, University of Toronto Press, 107–122.

¹⁰ EKHO N. et OTTOKIE U., *Childrearing Practices*, vol. 3. 2000, Iqaluit, Nunavut Arctic College.

sok vagy részletes leírások, s ha ennek megfelelően vesszük az ember (*inu*) szót és ellátjuk az életkor kategóriájának toldalékával (*tuqaq*), eredményül kapjuk az *idős ember* szóösszetételt, mely a következőképpen parafrázálható: ember, akinek múltja ellenére jelene is van.

Összegzés és kitekintés

Az előzők során kiemeltük az emlékezet nem lineáris természetét, amennyiben sem kronológiára, sem leszármazásra utaló jeleket nem tudunk azonosítani a lejegyzett gyűjtésekben. Összegzésül azt a gondolatot érdemes megszívlelni, hogy a kulturális referenciák ebben a perspektívában nem a gyökerekhez mutatnak vissza. A memória kérdése is másként vetődik fel a szóbeliség vonatkozásában, amennyiben a kronológia irreleváns volta előnyben részesíti a teret, illetve az idő úgy tértesedik, hogy az események szingulárisává válása után beléphetnek az emlékezés közegébe, melynek révén azok egyes helyekhez tapadhatva a múlt illúzióját kelthetik. Az inuit kollektív emlékezet nem egyszerűen az emlékek tárháza, hanem tartalmazza a múlthoz való tudatos viszonyulás kifejeződésén és reprezentációin túl a jelentre vonatkoztatott megértést is. A múltra való hivatkozás nem merül ki történések és események felidézhetőségében, hanem olyan közléseket jelent, melyek tartalma maga is a szóbeliség. Az emlékezetben tehát minek van helye? A bölcsék tudásának. Úgyis fogalmazhatnánk, hogy az emlékezés támasza a Másik tudása, olyan hely, mely a folyamatosság érzését biztosíthatja¹¹ eltörölvén múlt és jelen közti megszakítottságot.

Kis népek esetében egészen egyértelmű, hogy a kihalás veszélyének mértéke elsősorban attól függ, mennyire tudnak megőriződni az ismeretek az eljövendő nemzedékek számára. Egy ilyen kisebb közösség a Kanadai Sarkvidéken, Nunavutban él. Ennek a térségnek a létrejötte nagyon jól illusztrálja azt a történelmi pillanatot, amelytől kezdve a hagyományos életmódnak meg kell változnia: a nomád életmód felhagyásával a letelepedés lényeges változást hoz. A tét ekkor az, hogy a hagyományos életmód eltűnésével semmiképp se menjen feledésbe a mögötte lévő tudás. Ezért az olyan kutatásoknak van jövője, melyek ezt a rejtett tudást felszínre képesek hozni, s ezzel megőrizhetővé tenni az utókor számára. Eredményesnek ígérkező módszernek tekinthetjük a szemantika azon ágát, mely a nézőpontok feltárásával foglalkozik a nyelvben.¹² Olyan eszközt kínál, mellyel összegyűjthető és rögzíthető az a tudás is, melyről a bölcséknek maguknak nincs tudomásuk. Egészen egyszerűen kiaknázható az, hogy a beszéd során túlmenően azon, amit a beszélő éppen közöl, olyan nézőpontok is kifejeződnek, melyek nem akaratlagosak a beszélő részéről. Ám a diskurzusok nézőpont központú elemzését természetesen csak az inuktut nyelv ismeretében lehet elvégezni.

Ha áttekintésünk közelebről a kultúratudományok emlékezetdiskurzusához is kapcsolható, relevanciája egyáltalán nem elhanyagolható az Én és a Másik, az identitás és a máság problematikájának akár ontológiai, akár episztemológiai szempontú megközelítésében sem, már csak azért sem, mert a másik kultúrához való viszonyulásnak van egy, a tanulóssal szorosán összefüggő vetülete is.

¹¹ Megjegyzendő a bináris gondolkodás teljes hiánya, mellyel még inkább alátámasztható a közösség működését biztosító sajátos szemlélet.

¹² RACCAH P.-Y.: «Sémantique des points de vue et contraintes sur les possibles argumentatifs », In COZMA A.-M., BELLACHHAB A., PESCHEUX M. (dir.), *Du sens à la signification De la signification aux sens*, Bruxelles, New York, 2014, Peter Lang. 277–300.